

Svj. lingvistika 3-4 (1967)

MILKA JAUŠ-PINHAK

Stara indijska lingvistička teorija

Vjerojatno će biti malo lingvista koji nisu čuli za ime najvećeg staroindijskoga gramatika (Pāṇinija) a oni, kojima je to ime poznato, znaju da je Pāṇini autor dosada najsvršenijega gramatičkog opisa sanskrtā i da se njegovo djelo smatra uzorom iscrpnog a isto- vrijeme sažetog jezičnog opisa, te da zato predstavlja jedno od najviših lingvističkih dostignuća u svjetskim razmjerima. »No other language, to this day, has been so perfectly described« — kaže Bloomfield¹. Pāṇini doista jest izuzetna veličina. Njegovi su zemljaci to vrlo rano shvatili i otada su prema njegovu djelu i prema njegovoj uspomeni njegovali upravo pobožan osjećaj štovanja. Pāṇinijeva je gramatika jedan od temeljnih kamena u zgradi tisućugodišnje neprekinute indijske tradicije u kojoj uživa ugled kanonskoga teksta.²

Malo će lingvista, međutim, znati više od toga, osim ako nemaju solidnu indološku naobrazbu, jer su teškoće što ih postavlja jezik o kojem i na kojem piše Pāṇini prevelike da bi se u razumnom vremenu mogla dobiti cjelovita informacija o predmetu, a veću investiciju vremena i napora može, iz sasvim objektivnih razloga, malo tko poduzeti.

Pāṇini je izuzetna pojava, a znanost u kojoj se proslavio već je u njegovo doba imala u Indiji dugotrajnu i bogatu tradiciju i strogo definirane teoretsko-metodske osnove. Ona je bila logično ugrađena u širi sklop duhovnih djelatnosti, bez kojih nam njezino postojanje ne bi moglo biti potpuno razumljivo.

Svrha je, zato, ovog članka da prikaže kulturno-povijesnu pozadinu i kulturnopovijesne razloge staroindijskoga bavljenja jezikom i gramatikom, kao i

¹ Language, London 1969, str. 11.

² Kineski hodočasnik Yuan Chwang (7. st.) piše: »I tako su učenjaci dobili to djelo i prenosili ga u cijelosti za dobrobit svijeta.« (Usp. V. N. Misra, *The Descriptive Technique of Pāṇini*, The Hague 1966, str. 19.)

skup unaprijed zadanih kriterija relevantnih u staroindijskoj jezičnoj znanosti, tj. lingvističku teoriju.

Svjestan i sistematski znanstveni rad počeo je u Indiji u vedskom razdoblju njezine povijesti. Ta je pojava svakako jedan od najmarkantnijih fenomena starog svijeta (i ne jedini po kojem Indiji pripada posebno mjesto u svjetskoj povijesti), a da bismo ga mogli valjano razumjeti i objasniti, moramo ukratko opisati opću narav ove najstarije faze indijske kulture.

Vedska je kultura³ poznata iz ogromnoga korpusa tekstova⁴ koji su imali isključivo kultnu namjenu. Kako je obred osnovna preokupacija vedskih Indijaca, jer o njemu zavisi dobrobit živih i mir mrtvih, lako je razumjeti da se kulturna djelatnost njegovala s izuzetnom brigom i pomnjom. Jer čovjek živi u svijetu što je napučen božanskim i demonskim bićima i silama, i on može opstati samo ako pravilnim žrtvovanjem uspije održati harmoniju svijeta. Istina o pravoj stvarnosti i znanje o pravoj biti svijeta sadržano je u vedi⁵. To znanje i riječ u kojoj je ono formulirano najveća je sila, i ništa ne može biti jače od čovjeka koji to tako zna.

Da bi se osiguralo točno, precizno, prema tome i efikasno izvođenje obreda, počele su se u vedskim školama učiti pomoćne discipline koje obrađuju tehničke i jezične elemente kulta. Ta se najmlađa djela vedske književnosti zovu *vedāṅge* (»udovi vede«) ili *sūtre*. *Sūtra* znači »nit, konac« pa onda »sažeto, kratko pravilo«, jer se od takvih pravila tka znanost (također *sūtra*) kao što je tkanina ili tkivo satkana od niti⁷. *Sūtre* su sadržavale bitnu informaciju izraženu minimalnim jezičnim sredstvima, potpuno nezalihosnu i u vidu formule. One su bile nerazumljive bez opširnih komentara, koji su u početku bili usmeni i improvizirani su se u svakoj prilici, a kasnije su redigirani kao

³ O vremenu vedske kulture ne mogu se iznijeti i argumentirano braniti neki čvrsti datumi. Ona je starija od buddhizma (5. st. pr. Kr.), a po svemu onome što znamo o kretanjima indoevropskih naroda, o dolasku Indoevropljana u Indiju, nećemo pogriješiti ako je smjestimo između 1500. i 500. pr. n. e., shvaćeno u najširem smislu.

⁴ Za vedsku je književnost karakteristična slojevitost pa se kao najstarije mogu izdvojiti četiri zbirke (*samhite*): *Rgveda*, *Sāmaveda*, *Yajurveda* i *Atharvaveda*. To su tekstovi (pjesme i prozne izreke) što se recitiraju u obredu (žrtvi) uz određene obredne radnje. U toj književnosti možemo naći podudarnosti s kultom i mitologijom drugih starih indoevropskih naroda. Vedski je obred vrlo kompliciran pa su se uz *samhite* učila tumačenja i objašnjenja obrednih postupaka i tekstova. Taj sloj čine *brāhmaṇe*. Iz spekulacija oko obredne problematike proizašla su prva prava filozofska pitanja postavljena u upanišadama. Ova se tri sloja vedske književnosti smatraju božanskom objavom. Najmlađi se sloj sastoji od djela priručne i praktične namjene s uputama. To je prava stručna književnost. Ovo je sloj *vedāṅga* ili *sūtra*. (Usp. M. Winternitz, *Geschichte der indischen Literatur*, I, Stuttgart 1968, str. 47—258.)

⁵ Riječ *veda* »znanje« izvedena je od glagola *VID* »nati«. Srodno tome je naše *vidjeti* i *vješt* (stisl. *vědět*).

⁶ To su *kalpa* »obredna znanost« i *ijyotiṣa* »astronomija, kalendar«.

⁷ I staroindijska riječ za knjigu *tantra* znači »tkivo«.

sastavni dio struke i učili su se skupa sa sūtrama. Tako se za potrebe znanosti razvio poseban stil. Sanskrit je podesan da zadovolji ekstremne zahtjeve konciznog izražavanja. U sūtrama se primjenjuje imenski stil, naročita upotreba padeža, a uvođe se i arbitrarni simboli sa stručnim značenjem. Sūtre su samo mnemotehnički prozni tekstovi⁸. Budući da se kompletna vedska predaja prenosila usmeno, ovaj je način učenja mogao biti vrlo efikasan.

Nama su posebno zanimljive egzegetske vedāṅge, jer su one početak od kojeg možemo sustavnije proučiti lingvistička istraživanja. U vedskim se školama predavala fonetika (*śikṣā*), gramatika (*vyākaraṇa*), metrika (*chandas*), i etimologija (*nirukta*).

Od egzegetskih vedāṅga najbolje je sačuvana fonetika⁹, jer se pravilnom izgovoru glasova i riječi vedskih mantri (izreka, pjesama) posvećivala posebna pažnja. U priručnicima te vedāṅge, koji se zovu *prātiśākhya*¹⁰, sačuvali su nam se detaljni i precizni opisi izgovora pojedinih glasova. Ta je fonetika prije svega artikulatorno-normativna. Opisi su artikulacije takvi da ističu bitne distinktivne osobine glasova, po tome su upotrebljivi za konstruiranje fonološkog sustava.

Prātiśākhya su se bavile i naglaskom, koji u vedskom jeziku jasno čuva starinske indoevropske crte. Radi se ovdje o pravom morfološkom akcentu na razini derivacije i na razini kompozicije. Za značenje izvedenice relevantan je izbor leksičkog i tvorbenog alomorfa i mjesto akcenta, i to tako da akcent na korijenskom segmentu daje značenje nomena actionis ili apstraktne imenice, a akcent na tvorbenom segmentu daje značenje nomena agentis ili pridjeva. Ostala se značenja, ako uopće dolaze, uvijek mogu tumačiti kao sekundarna. Ovako kompleksni uvjeti izvodenja riječi vrijede u vedskom tek za manji dio leksika i za one sufikse koji imaju sigurno indoevropsko podrijetlo¹¹. Neki pak složenički sklopovi, koji su u vedskom isključivo dvočlani, imaju značenje određeno jedino akcentom¹².

⁸ Kasnije se razvio i znanstveni stil *kārikā*, mnemotehničkih versificiranih tekstova. Velik je broj znanstvenih i filozofskih djela sačuvan u obliku *kārikā*.

⁹ *Śikṣā* znači »poučavanje« pa onda »poučavanje izgovora«. Učenje fonetike i općenito jezična naobrazba smatra se temeljem svake prave učenosti.

¹⁰ »Ono što pripada grani«, a grana (*śākhā*) ovdje znači školu, odnosno tekst koji se u toj školi uči. U vedskim se naime školama učila po jedna *saṃhitā* i njoj pripadajući egzegetski priručnici.

¹¹ Npr. -a, -as, -man. Tako u vedskom imamo parove: *bhāra* »nošenje« — *bharā* »nosač«; *āpas* »djelo« — *apās* »djelatan«; *brāhman* »molitva« — *brāhmān* »svećenik«.

¹² Kako krivo izgovorena riječ može biti kobna, lijepo pokazuje jedan primjer anegdotskoga karaktera što ga citira kasniji gramatik Patañjali, koji kaže da takva riječ poput groma udara govornika. Demon Vṛtra izazivao je velikoga boga Indru govoreći za sebe da je *indraśātru* »pobjednik nad Indrom« (tatpuruša), ali je tu složenicu izgovorio *indraśatru*, tj. kao bahuvrihi »onaj kojega je pobjednik Indra«, i bio je doista pobjeđen.

U prātiśākhya imamo i prve potpunije prikaze *sandhija*¹³. Vedske zbirke imaju zapravo dva teksta: *saṃhitāpāṭha* (»tekst zbirke«) s konzumiranim sandhijem i *padapāṭha* (»tekst u riječima«) koji donosi izvorni gramatički i fonetski artikuliran tekst¹⁴.

To pokazuje da su sami redaktori zbirki bili svestrano školovani gramatici, jer odnos između *saṃhitāpāṭha* i *padapāṭha* ne pretpostavlja samo primjenu pravila o sandhiju, nego se sandhi može primijeniti tek kad je provedena analiza na razini prve artikulacije. U vedskoj lingvistici nema ostataka teoretske obrade ove analize, ali je činjenica da je ona provedena. Možemo pretpostaviti da je to bio predmet vedāṅge *vyākaraṇa* od koje nemamo sačuvanih tekstova. Ali kako je upravo morfološka analiza glavna preokupacija kasnijih stručnih gramatičkih škola, kod kojih se jasno vidi da njihova znanost ima dugu tradiciju, a nosi i isto ime (*vyākaraṇa*), možemo s puno sigurnosti tvrditi da se te škole nastavljaju na izgublenu vedāṅgu. U vedsku je *śikṣā*¹⁵ djelomično uključena i metrika, jer se u fonetskim školama učilo recitiranje u svojoj svojoj kompleksnosti (pravilan izgovor, naglašavanje, melodija) uključujući i promjene vokalnih kvantiteta kao posljedicu metričkih normi. Od same se vedske nauke o metru (*chandas*) sačuvalo jedno mlade djelo, koje osim vedskih obrađuje i neke mlade metričke sheme.

Autorima prātiśākhya tradicija smatra *Saunaku* i *Kātyāyana*. O prvom se ne zna ništa osim imena, a za drugoga je potpuno nevjerovatno da je identičan s istovimenim gramatičarom, Pāṇinijevim komentatorom, koji je živio negdje između 5.—4. i 2. vijeka pr. n. e. *Saunaki* i *Kātyāyani* pripisuju tradiciju i djela koja su u uskoj vezi s vedskom književnošću, ali ne spadaju u vedāṅge, nego čine svojevrsnu sporednu egzegetsku liniju. To su *anukramaṇī* »popisi, liste«. *Saunaka* je sastavio liste autora ṛgvedskih himni, metara, božanstava, a *Kātyāyana* tzv. *Sarvānukramaṇī* »listu svih stvari«. Vidimo, dakle, da već tako rano postoji kod Indijaca vrlo izražena duhovna crta: prava opsjednutost željom da se stvari i odnosi među stvarima klasificiraju, svrstavaju i popisuju, po mogućnosti u simetrične sisteme.

Koliko je vedska egzegeza bila temeljita i počivala na strogim teoretskim kriterijima, o kojima nažalost

¹³ *Sandhi* »sklapanje« termin je za fonetske promjene što nastaju među riječima u rečenici i na granici morfema unutar riječi. U sanskritu su te promjene brojne i kompleksne i predstavljaju, naročito za početnike, jednu od najvećih teškoća u učenju.

¹⁴ Ilustrirat ćemo taj odnos između *saṃhitāpāṭha* i *padapāṭha* jednim primjerom:

agnihḥ pūrvebbirṣibhiridyō nūtanairuta |
sa devāṃ eha vakṣati ||
agnihḥ | pūrvebbih | ṛṣi-bbih | idyah | nūtanaih |
uta | sa | devān | ā | iha | vakṣati ||

RV. 1, 1, 2.

¹⁵ Iz kasnijega doba potječu fonetska djela po imenu *śikṣā* od kojih se neka nastavljaju na prātiśākhya, ali su za vedske predaju u cjelini nebitna.

nemamo potvrde, vidi se najbolje u vedāngi nirukti¹⁶. O nekim stvarnim dometima teoretske i primijenjene lingvistike vedskog doba možemo tako tek posredno zaključivati. Od nirukta se sačuvalo samo jedno djelo istog naslova. Autor mu je neki Yāska, o čijem životu ništa ne znamo, ali po svemu što iz njegova djela saznajemo izlazi da je bio znatna lingvistička ličnost. Od njega potječu vrijedne informacije o jezičnoj teoriji i dometima lingvističke djelatnosti iz vremena prije Pāninja. Njegova je terminologija u bitnome identična Pāninijevoj.

Nirukta je etimologija odnosno tvorba riječi, koja počiva na principu što ga je i sam Pānini preuzeo u svoju analizu sanskrta i koji određuje karakter njegove gramatike. Taj temeljni princip indijske gramatike glasi: imenice su izvedene iz glagola. Yāska sam kaže da je taj princip preuzeo od starijeg Śākaṭāyane, kojega spominje i Pānini. Čini se da je Śākaṭāyana bio začetnik škole koja je započela ovu »tradition étymologisante«¹⁷ i inzistirajući na strogom kriteriju o glagolskom podrijetlu riječi silno poticala morfološko-tvorbeno istraživanja. I doista se znatan dio vedskog leksika može analizirati po ovom kriteriju. Glavnina vedskih imenica i pridjeva (koji formalno ne čine zasebnu kategoriju, nego samo po funkciji) dvomorfne su izvedenice, u kojima na prvom mjestu dolazi glagolski segment (alomorf korijena), a na drugom mjestu sufix. Glagolski korijen (dhātu) i sufixi (kod Yāske *upabandha*, kod Pāninja *pratyaya*) izlučeni su kao jediniće tvorbe. U Yāskino doba već se razlikuju dvije osnovne vrste izvedenice: (krt) (primarne) s glagolskim korijenom na prvom mjestu¹⁸ i taddhita (sekundarne) s gotovom imenskom osnovom na prvom mjestu.¹⁹ Riječi su sufixi specijalizirani, obično se upotrebljavaju u primarnoj i u sekundarnoj tvorbi, pa među njima i nema principijelne razlike. Pānini je preuzeo ovu analizu i razvio je u tvorbeni model karakterističnih uzoraka (pattern).

Velik je dakle dio rječnika strukturalno jasan i u tome se sastoji čuvena »prozirnost« sanskrta²⁰. Prvi evropski indolozi, koji su učili sanskrit prema indijskim gramatikama (prije svega Pāniniju) upravo su pomoću njega dobili ključ za analizu ostalih starih indoevropskih jezika. I prava se znanstvena poredbena etimologija u Evropi počela razvijati tek kad je na primjeru sanskrta naučen i onda primjenjivan taj princip. Tako je srodnost indoevropskih jezika, koju su već ranije neki uočili, dobila potvrdu na primjerima analiziranim po strogom tvorbenom kriteriju.

¹⁶ Nirukta »riječ, izreka, dovršena izreka« pa onda »tumačenje riječi«.

¹⁷ Louis Renou, *Histoire de la langue sanskrite*, Lyon—Paris 1956, str. 19. n. 2. Najstariji se primjeri »etimologiziranja« mogu naći u brāhmaṇama, āraṇyakama i upaniśadama, gdje su već potvrđeni i neki stručni gramatički termini.

¹⁸ Npr. *śrī-ti* »čuvanje« (korijen *śRU*); *vak-ty* »govornik« (*VAC*); *cod-* »gonič« (*CUD*).

¹⁹ Npr. *himāva-* »sniježan« (od *himā* »zima«); *satyā* »istinit, istina« (od *ś-* »id.«).

²⁰ O toj »prozirnosti« (transparence) prvi je pisao Pederesen, *The Discovery of Language*, str. 3.

Ova »prozirnost«, tj. jasnoća morfološkog ustrojstva, odraz je velikog stupnja motiviranosti sanskrtskog leksika. Te su činjenice morale biti jasne već Yāski i njegovim prethodnicima, premda oni o tome govore oskudno i ne analiziraju taj jasan i motivirani dio rječnika. Ali kad je jednom bio zadan kriterij o primarnosti glagola i kad se pokazao djelatnim, onda su se vedski egzegeti trudili da ga primijene na tekstovima i pri tom su izlučili one riječi koje se po njemu nisu mogle analizirati. Tako su vrlo rano sastavljene liste teških i nerazumljivih riječi. Zovu se nighantu. Yāska je uz njih napisao komentar koji sadrži njegove pokušaje da se etimološki nejasne riječi protumače pomoću postojećih glagolskih korijena. Te su etimologije, naravno, forsirane, nategnute i nezadovoljavajuće. Yāska ponekad, da bi protumačio neku riječ, uvodi nove inače nepotvrđene sufikse, koji tako postaju »unique morphemes« u smislu Hocketta. Svi su se indijski etimolozi trudili da smanje broj riječi za koje nemaju barem nategnuto tumačenje. Postojala je i protivna struja, koja je priznavala Śākaṭāyaninu tezu, ali je zastupala umjereniji stav koji priznaje da se sve vedske riječi jednostavno ne mogu tako objasniti²¹.

Vedski je jezik bio njegovan i čuvan u krugovima svećeničkih porodica i nikad nije služio kao razgovorni jezik izvan tih krugova. Narodni su govorni jezici bili razvojno na nivou srednjindijskih govora, jer su se slobodno razvijali i mijenjali. Postojala je dakle jezična raznolikost na sociološkom principu, a to je konstanta jezične situacije kroz cijelu indijsku povijest. Vedska jezična norma svjesno se čuvala od vanjskih utjecaja. Ipak su u vedski ušle posuđenice iz autohtonih indijskih jezika drugačije genetske pripadnosti i iz narodnih govora. U jezicima srednjindijskoga tipa izgubila se zbog brojnih fonetskih promjena morfološka »prozirnost«. Ponekad se u vedskom izgubio indoevropski glagol, pa je njegova izvedenica izgubila motivaciju. Tu može pomoći poredbena lingvistika, ali je povijesnoporedbeni pristup vedskoj jezičnoj teoriji nepoznat. Zato se i danas moramo pomiriti s činjenicom da jedan dio vedskog jezika jednostavno ne razumijemo, jer se jezična motivacija izgubila još u doba žive vedske riječi, a kulturna se praksa više ne njeguje.

Ovakav je bio pojmovno-metodski domet jezične znanosti u vedskim školama. Gramatika (*vyākaraṇa*) se vrlo rano izdvojila u posebne svjetovne stručne škole i uživala je silan ugled. Temeljiti studij jezika bio je preduvjet za svaki drugi studij. U tim je školama predmet interesa postao jezik toga kasnijeg razdoblja, a to je sanskrit već jasno različit od jezika svetih zbirki. Jezik sūtra najbliži je onom što je opisan kod Pāninja, a on je najveći gramatik što je djelovao u tim stručnim školama. Klasični pak sanskrit, koji poznajemo iz niza briljantnih književnih djela u stilu kāvya, za više je stoljeća mlađi od Pāninja i u svemu slijedi njegovu normu, ali svjesno, u smislu propisa klasične-

²¹ Toj je struji pripadao Gārgya koji kaže: Ako je *śva* »konj« izvedeno od glagola *Aś* »ići putem«, onda su svi oni koji idu putem *śvāh* »konji«. Ovaj je primjer naravno pretjeran jer ne priznaje specijalizaciju značenja.

poetike, do maksimuma iskorišćuje neke strukturalne mogućnosti, kao što su na primjer složenice teoretski s neograničenim brojem članova koje mogu izraziti najrazličitije sintaktičke odnose. Pānini i njegovi sljedbeniči jezik koji je predmet njihovih istraživanja, zovu bhāṣā »jezik, govor«. Njihove su informacije o vedskom oskudne i nesistematske, a autori uvijek izričito i jasno kažu da se neko pravilo odnosi na vedski (Pānini kaže *chandasi* »u strofi«).²²

Jezik opisan u Pāninijevoj gramatici rano je stekao ugled apsolutne norme i pojava je toga djela bitna za kasniju sudbinu sanskrta kao književnog jezika.²³ Sanskrit je u Pāninijevu djelu fiksiran i zaustavljen u svom razvoju, kakav se u prirodnim jezicima spontano događa. On je tada počeo vršiti funkciju od fundamentalne važnosti za civilizaciju cijelog indijskog potkontinenta. To je golemo prostranstvo, napućeno narodima različitog etničkog podrijetla, različitih predaja i jezika, postalo povezano sanskritom. Sve što je bilo važno za cijelu Indiju čuvalo se i prenosilo na sanskrtu i na tom su jeziku komunicirali književnici, vjerski učitelji i učenjaci, kojima je materinski jezik bio neki srednjoindijski govor ili čak dravidski jezik. Sa sanskritom se onda arijska kultura širila iz početnog ograničenoga područja Aryāvarta (između gornje Gange i Yamune) u južne indijske zemlje. Za uzvrat je arijska kultura od njih dobivala mnoge duhovne poticaje koji su je oplodivali novim vrijednostima.

O Pāniniju i njegovu životu postoji vrlo malo pozudanih podataka. Živio je u 5. ili 4. vijeku pr. n. e. Potjecao je iz grada Śalātura u sjeverozapadnoj Indiji. Govor te pokrajine cijenio se još u vedsko doba kao posebno čist i pravilan. Kineski buddhistički hodočasnik i učitelj Hiuen Tsiang (7. v.) piše da je u tom gradu vidio statuu velikoga gramatičara. On ga naziva *rši* (mudrac). Na jednom natpisu iz istog vijeka spominje se Pānini pod imenom Śalāturiya. Taj će podatak, dakle, biti istinit. Śalātura je postao slavan znanstveni centar. Inače se o Pāniniju govori u pričama i anegdotama. Tako se u jednoj priči iz Pañcātantra govori da ga je usmrtio lav dok je razmišljao o etimologiji te riječi.

Pāninijevo se djelo zove *Aṣṭādhyāyī*²⁴ »knjiga od osam poglavlja«. Sastoji se od 3996 śūtra (proznih pravila). U tim je pravilima, koja su poredana u fiksnom redoslijedu, opisan sanskrit strogo lingvističkim postupkom, tj. nijedna se pojava ne tumači izvanje-

²² Između vedskog i sanskrta postoje razlike na morfološkoj razini. Vedski je bogatiji oblicima i starinski. Sanskrit je reducirao broj ličnih i padežnih oblika, nije preuzeo jedan dio leksika, a razvio je neke tvorbenne tipove koji su već postojali u vedskom. Često se odnos vedskog i sanskrta uspoređuje s odnosom homerskog i antičkoga grčkoga.

²³ »Les Hindous n'ont cessé d'attacher une importance exceptionnelle à la grammaire, à la valeur normative et même purificatrice qu'elle recèle. D'ailleurs toute norme est à leurs yeux pré-établie; la coïncidence entre ce qui est et ce qui doit être commande plus d'un secteur de la pensée indienne«. Renou, op. cit. str. 12.

²⁴ Indijska tradicija upotrebljava i ova imena: *Aṣṭaka* »osmorostruka«, *Pāniniyam* »Pāninijeva«, *Akālaka* »nevremenska«.

zičnim argumentima. Redoslijed je pravila strogo zadan i kod učenja se ona ne smiju preskakati, jer je svako pravilo jedan korak u spoznavanju sistema i ne može se razumjeti bez prethodnih. Na kraju naukovanja učeniku se otvara jasan uvid u kompleksne odnose jezičnih jedinica. Takva organizacija opisa ima i pedagoške razloge: gramatika se poučavala usmeno, polako i strpljivo. Centralna je Pāninijeva preokupacija analiza riječi. Zato se njegova gramatika i zove śabdānuśāsa »teorija o riječima«. On riječi analizira po Śakāyānīnu kriteriju priznavajući tako primat glagola u tvorbi riječi. Jedini mu je valjani tvorbeni obrazac sufiksalsna derivacija i u njoj one riječi kod kojih je analiza na planu izraza i na planu sadržaja jasna. One riječi kod kojih oblik ili značenje ili oboje ne dopuštaju analizu na korijen (*dhātu*) i sufiks (*pratyaya*) Pānini isključuje iz svog opisa smatrajući ih gotovim, naslijeđenim osnovama. Tu se on poziva na stare popise teških riječi i na *Uṇādisūtra*²⁵ u kojima su se one tumačile.

Evropska je lingvistika ovakav stupanj znanstvene strogosti, koji priznaje i nemoć da objasni sve primjere potvrđene u jeziku, dosegla tek u našem stoljeću. Tu se korpus svjesno ograničava po nekom kriteriju. Jer za jezik kao sistem (a Pāniniju je bila jasna sistem-ska narav jezika) relevantni su samo oni tvorbeni obrasci koji su živi i produktivni i zato treba analizirati i opisati jezik tako da se otkriju upravo takvi obrasci, tj. tipovi tvorbene organizacije, odnosno ono što je jezik (u smislu langue) u tvorbi riječi. Hans Marchand u uvodu svom opisu engleske tvorbe riječi²⁶ piše: »Word formation can only treat of composites which are analysable both formally and semantically.« Riječi koje se ne mogu analizirati on naziva monemima. Ima monema koji se historijskim postupkom mogu protumačiti kao derivativi ali oni ostvaruju obrasce (pattern) jednog drugog jezika i ne mogu se uvrstiti u sinkronijski opis.

Pānini se ne bavi fonetikom, a fonetske razlike uzima u obzir samo kad one čine dio morfološke analize. On, dakle, operira s alomorfima kao pojedinačnim ostvarenjima tvorbenih jedinica. Za opis fonetskih alternacija u morfološkoj analizi posebno se vrijednim može smatrati uvođenje prijevojnih stupnjeva vokala gupe i vrdhija. To silno povećava ekonomičnost opisa svodeći ga na jedinstvenu morfofonemsku razinu.

Na početku *Aṣṭādhyāyī* stoje Śivasūtra ili Pratyāhārasūtra. One sadrže ključ za interpretaciju pravila. U njima su protumačeni proizvoljno odabrani termini i simboli koje je uveo za potrebe opisa.²⁷ Prema tome, Pānini se služio strogo jednoznačno određenim meta-jezičnim izrazom i to mu je omogućilo da formulira kratka pravila matematičkoga karaktera, koja se ponekad sastoje tek od par slogova.

²⁵ *Uṇādisūtra* »śūtra koja počinje s un«. To je simbol za sufiks -u- s kojim su započinjale te liste.

²⁶ *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*, Wiesbaden 1960, str. 2.

²⁷ Tako npr. *ac* »samoglasnici«, *hal* »suglasnici«, *tin* »lični nastavci«, *sup* »padežni nastavci«.

Pāṇini je svom opisu sanskrta dodao dva popisa: *gaṇāpāthā* »lista grupa« sadrži popisane grupe riječi na koje se odnosi isto pravilo, a *dhātupāthā* »lista glagolskih korijena« registrira sve korijene i svrstava ih u razrede prema tvorbi prezentske osnove.²⁸

Sva je kasnija indijska lingvistička djelatnost najvećim svojim dijelom u znaku reinterpretiranja Pāṇinijeve gramatike, pokušaja da se ona nadopuni komentarima, primjerima i skromnim dodacima te da se olakša pedagoški rad. U toj se djelatnosti jasno mogu izdvojiti neke faze. Najvažnija je prva u kojoj djeluju dva njegova najbolja nastavljača.

Kātyāyana je živio vjerojatno u 3. st. pr. n. e. On je u svojim *Vārttikama* dao nadopune, objašnjenja i primjere za 1245 Pāṇinijevih sūtra. Njegove se dopune uglavnom mogu svesti na promjene što su nastale u jeziku od vremena velikog učitelja.

Jedno stoljeće kasnije (?) napisao je Patañjali na osnovi Aṣṭādhyāyī i Vārttika svoj »Veliki komentar« — *Mahābhāṣya*. Za razliku od Pāṇinija koji donosi samo rezultate analize, Patañjali se puno bavi općim teoretskim pitanjima. On u uvodu opširno raspravlja o značenju i predmetu gramatike, o prirodi riječi i tako otvara novi smjer u nauci o jeziku — jezičnu filozofiju. Na tom je području najveće ime Bhartrhari (7. st.).

Patañjali kaže da jezična znanost ima dvē namjene: 1) očuvanje jezika kulta u njegovu tradicionalnom obliku (*rakṣā*); 2) sposobnost stvaranja oblika pomoću tvorbenih uzoraka (*ūbhā*); 3) svetost jezične znanosti kao takve i kao dijela svetih tekstova (*āgama*); 4) ekonomičnost opisa zbog lakšega pamćenja (*laghu*); 5) jasnoću opisa (*asandeha*).

On o tim pitanjima raspravlja u obliku dijaloga pa se u tom djelu sačuvala uspomena na polemike u učenicim skupovima (*sabhā*). Takvi su komentari (*bhāṣya*)²⁹ pisani vrlo živo pa vjerno dočaravaju strastvenu polemičku atmosferu koja je vladala u učenjačkim raspravama. Upravo je Patañjalijevo djelo prvi primjer znanstvenoga komentara u stilu bhāṣya, kakav se kasnije mnogo upotrebljavao. Bitnih teoretskih novosti poslije ovog razdoblja nije bilo. Pāṇini je ostao uzor, a svi su se kasniji gramatičari trudili da svojim objašnjenjima olakšaju njegovo učenje. Tako možemo reći da »mit Pāṇini, Kātyāyana und Patañjali ist für uns eigentlich die Geschichte der wissenschaftlichen Grammatik abgeschlossen«³⁰.

Staroindijska je lingvistička tradicija prije dvije tisuće godina postigla u mnogome takav uvid u jezičnu problematiku kakav naše, previše na sebe ponosno, dvadeseto stoljeće rado ističe kao svoje naročite zasluge. A gledamo li te pojave u širem sklopu duhovnih aktivnosti jednoga doba, koje su neki skloni smatrati primitivnim, otkriva nam se pravo značenje i pravo mjesto što im pripada u povijesti civilizacija.

²⁸ Pāṇinijeva je gramatika, kako vidimo, organizirana prema suvremenim deskriptivističkim zahtjevima. Sadrži popis i propis, tj. liste morfema i pravila za njihovo slaganje u ovjerene postavke.

²⁹ *Bhāṣya* »ono što treba biti rečeno« aludira na opširna tumačenja pri usmenom poučavanju, od čega se i razvio ovaj tip komentara.

³⁰ Winternitz, op. cit. III, str. 392.

Le dessein de cet article est de donner une esquisse de la théorie grammaticale indienne et des raisons culturels qui l'ont formée. Dès l'époque védique on peut suivre dans l'Inde ancienne le développement de l'activité grammaticale basée sur des critères strictes et bien définis, qui est une conséquence logique du caractère rituel de la culture védique. Dans les écoles védiques on a enseigné les disciplines auxiliaires — techniques et linguistiques — du rituel. Les textes de ces disciplines exégétiques sont des manuels pratiques sur la phonétique, la métrique, l'étymologie et la grammaire. L'explication théorique des règles normatives n'est nulle part conservée. Elle constituait, on peut le supposer, l'objet d'un enseignement oral. On en peut obtenir une idée indirectement des oeuvres grammaticales de cette époque. Dans ce sens l'étymologie de Yāska nous paraît être la plus importante. Elle est basée sur le critère suivant: les noms sont dérivés du verbe. Ce critère a été adopté par Pāṇini lui-même, qui en a fait la base de sa »théorie des mots« (*śabdānuśāsana*) qui n'est que de formation des mots très formalisée. Pour lui l'unique modèle formatif valable est la dérivation suffixale où les éléments formatifs et leur relation sont morphologiquement et sémantiquement clairs. C'est ce qui le fait »moderne« dans le sens de la linguistique européenne. En effet, une grande partie du lexique est analysable par ce critère et, c'est ce qui constitue la fameuse »clarté« du sanskrit. Ce principe d'analyse une fois découvert par des linguistes européens du XIXème siècle, l'étymologie comparative des langues indo-européennes a commencé à se développer sur de bases scientifiques. Pāṇini, qui appartient à la tradition grammaticale profane, a décrit le sanskrit dit »classique« des époques postvédiques. Pour le rapport entre le védique et le sanskrit proprement dit un appauvrissement morphologique est caractéristique pour ce dernier. La norme du sanskrit, posée par Pāṇini, a de très bonne heure été reconnue de valeur canonique. Elle fait la base et le commencement de toute éducation. Les Indiens ont toujours eu le souci du langage pure et soigné. Le sanskrit de Pāṇini est devenu le véhicule de toute la tradition culturelle panindienne. Son oeuvre est devenue l'objet de nombreux commentaires qui essayaient de la rendre plus intelligible.

